

УДК 159.922.7+616.89-008.449.9-053.5
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-2.11>

А. В. Кабанцева

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Донецький інститут

ПАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

А. В. Мельникова

магістрант
Донецький інститут

ПАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
практичний психолог

Загальноосвітня школа I–III ступенів № 30
Краматорської міської ради

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ, СХИЛЬНИХ ДО УЧАСТІ В БУЛІНГУ

У сучасних умовах життя у шкільному підлітковому оточенні стають більш поширеними різні форми конфліктів і проявів агресії, все частіше стає актуальною проблема насильства, зокрема булінгу. Уразливість періоду полягає в тому, що підлітковий вік є дуже чутливим для дітей, це період змін на фізичному, психічному, особистісному рівнях, і саме через це різні фактори можуть залишити глибокий слід у психіці дитини.

Важливим постає питання вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості, які можуть стати причиною виникнення ситуації булінгу. У статті наведено психодіагностичний інструментарій, який дає можливість вивчення деяких психологічних особливостей, що можуть бути притаманні дітям зі схильністю до булінг-поведінки. За результатами дослідження було встановлено, що серед дітей 46% мають високий рівень агресивності та 36% – високий рівень ворожості. Серед показників боротьби зі стресом у 75% дітей зафіксовано продуктивні копінг-стратегії. Це свідчить про те, що діти загалом вміють справлятися зі стресом. Лише у деяких ситуація має місце сила та вплив стресогенного чиннику.

Слід зазначити, що не завжди діти вміють обирати конструктивний тип поведінки у конфлікті. Про це відповідні свідчать результати: 10% досліджуваних отримали результат із показником уникнення, 7% – пристосування. Ці форми не є конструктивними типами виходу з конфліктної ситуації. Виявлені особистісні особливості підлітків можуть стати поштовхом до виникнення булінг-поведінки. Тому перспектива подальшої роботи вбачається у проведенні корекційно-розвиткової роботи у формі занять з елементами тренінгу, що спрямована на зменшення проявів агресивної поведінки, формування навичок конструктивного виходу з конфліктних ситуацій, а також корекцію установок щодо вирішення конфліктів або подолання стресу. Розвиткова робота визначається у проведенні занять на формуванні асертивної поведінки, підвищенні самооцінки, рівня комунікативних навичок з метою попередження виникнення булінгу у дитячому середовищі.

***Ключові слова:** булінг, насильство, дитяче середовище, агресія, проблема сучасності, жертва, кривдник.*

Постановка проблеми. Проблема булінгу у шкільному середовищі стає більш міжнародною проблемою. Булінг визначається як тип соціальної агресії, тривале фізичне чи психічне насильство з боку індивіда або групи щодо індивіда, який не здатний захистити себе в цій ситуації [1, с. 15].

Якщо говорити про те, хто схильний стати жертвою булінгу, то слід зазначити, що будь-яка дитина може стати об'єктом знущань. Зазвичай жертвами булінгу стають діти, які чимось відрізняються від своїх однолітків чи однокласників. Це можуть бути особливості зовнішнього вигляду, одяг, зачіска, фізичні або розумові вади, причетність до етнічної спільноти та інше.

За своєю природою булінг схожий із конфліктом, але він відрізняється від конфлікту специфічними характеристиками, наприклад тим, що знущання відбуваються систематично протягом тривалого періоду часу; булінг відбувається свідомо задля приниження особи. Дуже часто жертви булінгу в силу різних причин не можуть захистити себе та дати відсіч кривднику, тому реагують дуже гостро і носять всі переживання в собі. Зокрема, через те, що це часто прихований і психологічно складний процес знущання над дитиною, його не завжди можна визначити.

Позаяк підліток багато часу проводить у школі, з ним можуть відбуватися різні ситуації як позитивного, так і негативного характеру. Відтак можна

говорити, що важливу роль відіграє позиція школи. Система взаємовідносин у школі є невід'ємною частиною ситуації розвитку, яка визначає зміст і динаміку всіх основних особистісних досягнень дитини. Вона визначає напрям зовнішніх впливів і умов на внутрішню сутність зростаючої особистості. Ці досягнення проходять через переживання дитини, її емоційний досвід. Формування переживань безпосередньо залежить від взаємин з однолітками і дорослими, які мають свій вплив один на одного [2, с. 6–18]. При виникненні ситуації булінгу у класі створюється певна соціальна система [3, с. 380]. У цю систему завжди входить агресор (переслідувач), жертва, спостерігачі і можуть включатися інші люди (рис. 1).

Булінг не може припинитися самостійно, лише за обставин втручання третьої сторони. У школі це можуть бути вчителі, адміністрація, батьки. Важливо створювати умови, за яких діти б не боялися і не соромилися повідомляти про різні випадки, не замовчували, якщо з ними трапляються неприємні ситуації.

Важливою є організація психолого-педагогічного супроводу дітей, що має відбуватися на всіх рівнях відносин у школі: «учні-вчителі», «батьки-учні», «батьки-вчителі». Слід краще придивлятися до дітей як батькам, так і вчителям, піклуватися про стан дитини в школі і вдома, спостерігати за тим, як формуються відносини у класному колективі, визначати умови і фактори, які можуть за собою понести створення ситуації булінгу у школі, проводити профілактичні заходи з питань ненасильницького ставлення до оточуючих.

Лише за обставин всебічної взаємодії можна досягти гармонії, психічно-здорового розвитку дітей, зокрема у підлітковому віці, а також викорінення такого страшного явища, як булінг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Перші згадки на тему шкільного булінгу з'явилися досить давно. Ще в 1905 році К. Дьюкс опубліку-

вав свою першу роботу з цієї теми. Наступними, одними з перших, хто займався вивченням проблеми булінгу, були скандинавські вчені, серед яких Д. Ольвеус, П. Хайнеманн, А. Пікас, Е. Роланд [4, с. 65–90]. Саме завдяки проведеним першим дослідженням цих вчених почалося дослідження проблеми булінгу, що дало змогу краще зрозуміти прояви цього феномену, поведінку в ситуації булінгу, а також фактори, що його викликають. Вони розробили концепцію булінгу і визначили це поняття як «цькування», «дискримінацію», «утиск».

Інтерес до проблеми булінгу виник і у Великобританії. Серед британських дослідників, які займалися вивченням проблеми булінгу, можна відзначити В.Т. Ортона, Д.А. Лейна, Д.П. Таттума та інших. В США особлива увага до булінгу стала проявлятися на початку 90-х років.

У подальших дослідженнях цієї проблеми різні дослідники висували свої бачення, свої визначення цього феномену, але всі вони доходили однієї думки, що булінг – це насильство фізичного, психічного характеру по відношенню до людини або групи людей, відрізняється воно лише тривалістю, частотою і нездатністю «жертви» захистити себе перед «агресором»; особлива форма деструктивної взаємодії суб'єктів.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження індивідуально-психологічних особливостей дітей підліткового віку, що можуть стати причиною виникнення булінг-поведінки.

Організація і методи дослідження. Дослідження проводилося на базі Краматорської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 30 Краматорської міської ради Донецької області. У дослідженні взяли участь діти підліткового віку з норматипічним психічним розвитком. Загальна кількість респондентів – 100 дітей, з яких 47% дівчат та 53% хлопців віком від 12 до 15 років. Середній вік досліджуваних – 13, 2 років.

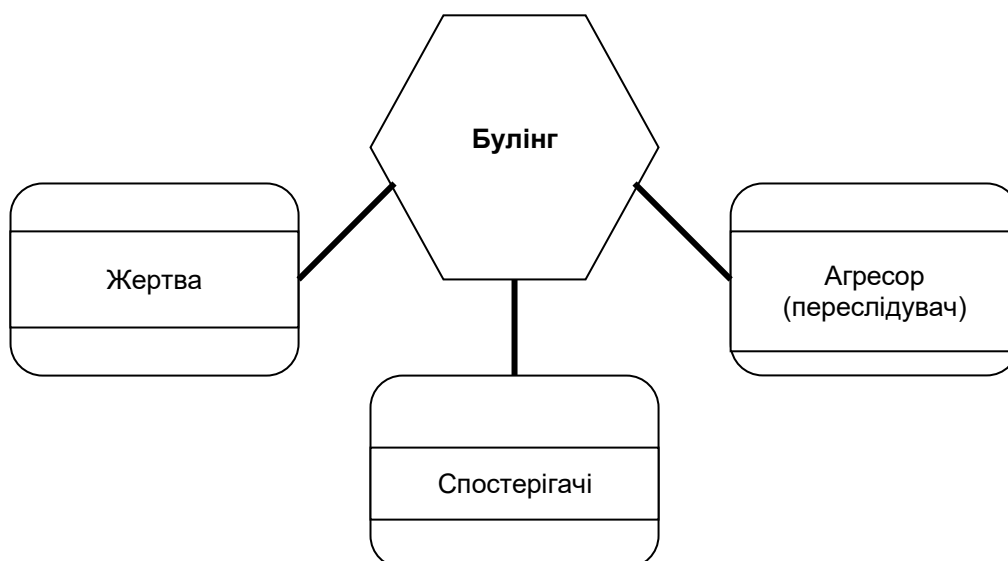

Рис. 1. Учасники булінгу

Методи дослідження: спостереження, бесіда, психодіагностика, експеримент, аналіз літературних джерел за обраною темою дослідження. Психодіагностичний інструментарій: підлітковий 14-факторний особистісний опитувальник Кетелла, методика «Дослідження локус контролю» Дж. Ротера, опитувальник агресивності Баса-Дарки, тест К. Томаса «Типи поведінки в конфлікті» (адаптований Н.В. Гришиною), методика «Діагностика копінг-стратегій» Хайма.

Результати дослідження. Діагностика індивідуально-психологічних особливостей (табл. 1), встановила, що 70% респондентів мають високу оцінку за біполярним фактором Е «підпорядкованість-самоствердження», що говорить про наявність потреби серед підлітків у самовираженні, що є нормою для цієї вікової групи, але слід звернути увагу, як саме відбувається такий процес, бо це може відбуватися як конструктивно, так і мати деструктивний характер, зокрема самоствердження за рахунок негативних дій відносно інших осіб, що тим самим формує булінг-поведінку.

Слід звернути увагу на те, що підлітковий вік характеризується значними фізіологічними, гормональними змінами в організмі, а отже це впливає і на психоемоційний стан, загальний розвиток і взаємодію з однолітками. Так, 40% досліджуваних мали емоційну нестабільність, тобто існує наявність імпульсивності. Такі діти знаходяться під впливом почуттів, мають мінливість настрою, легко засмучуються, проявляють нестійкість в інтересах, а також прослідковується низька толерантність по відношенню до фрустрації, дратівливості, втомлюваності. Також у 10% дітей діагностовано низький самоконтроль і нормативність, отже ці діти не можуть себе організувати і їм притаманна низька дисциплінованість, потурання своїм бажанням, залежність від настроїв, невміння контролювати свої емоції і поведінку.

Отже, необхідною є організація і проведення корекційної і профілактичної роботи щодо зменшення емоційної напруги, розвитку таких якостей, як об'єктивність, рішучість, врівноваженість; формування навичок трансформації негативних емоцій, а також навчання дітей вмінням конструктивно знімати напругу, розслаблятися, рефлексувати, відновлювати власні ресурси.

Для розуміння внутрішньо-обвинуваченої чи зовнішньо-обвинуваченої позиції під час дослідження було визначено схильність особистості пояснювати причини виникаючих подій внутрішніми чи зовнішніми факторами. Так, дітям, які пояснюють причини подій, невдачі свого життя зовнішніми факторами, притаманний екстернальний локус контролю, а дітям, які всю відповідальність перекладають на себе – інтернальний, тобто вони пояснюють причини виникнення подій чи невдач у житті своїми внутрішніми переживаннями чи, наприклад, особливостями характеру. Таким чином, екстернальний локус контролю притаманний 29% підлітків, а інтернальний локус контролю – 71% дітей (рис. 2).

Дослідження локус контролю дало змогу виявити, що більшість досліджуваних дітей мають інтернальний локус, що свідчить про те, що підлітки покладають відповідальність за все, що відбувається у їхньому житті, на себе. Такі діти більш самостійні, впевненіші в собі, менш тривожні, вони результативніше виконують свою діяльність. Що стосується екстернального локус контролю, то у таких дітей проявляється схильність до невпевненості у собі, тривожності, агресії.

Наявність високої агресивності встановлено у 46% досліджуваних, низький рівень – лише у 25%, середній рівень мають 29% випробуваних. Що стосується показнику «ворожості», то були отримані наступні результати: високий рівень ворожості – 38%, середній – 26%, низький – 36% досліджуваних. Слід зауважити, що такі стани як

Таблиця 1

Індивідуально-психологічні особливості підлітків

№	Фактор психологічних особливостей	Рівень розвитку		
		Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
1.	A	-	100%	-
2.	C	40%	60%	-
3.	D	60%	40%	-
4.	E	-	30%	70%
5.	F	30%	50%	20%
6.	G	10%	50%	40%
7.	H	20%	80%	-
8.	I	-	40%	60%
9.	J	40%	60%	-
10.	O	-	70%	30%
11.	Q2	40%	50%	20%
12.	Q3	10%	80%	10%
13.	Q4	10%	90%	-

Примітка: A – замкнутість-товариськість; C – емоційна нестабільність-емоційна стабільність; D – стриманість-збудливість; E – підпорядкованість-самоствердження; F – обережність-легковажність; G – низька нормативність-висока нормативність; H – сором'язливість-авантюризм; I – практицизм-чутливість; J – неврастєнія; O – самовпевненість-схильність до почуття провини; Q2 – групова залежність; Q3 – низький самоконтроль-високий самоконтроль; Q4 – розслабленість-напруженість

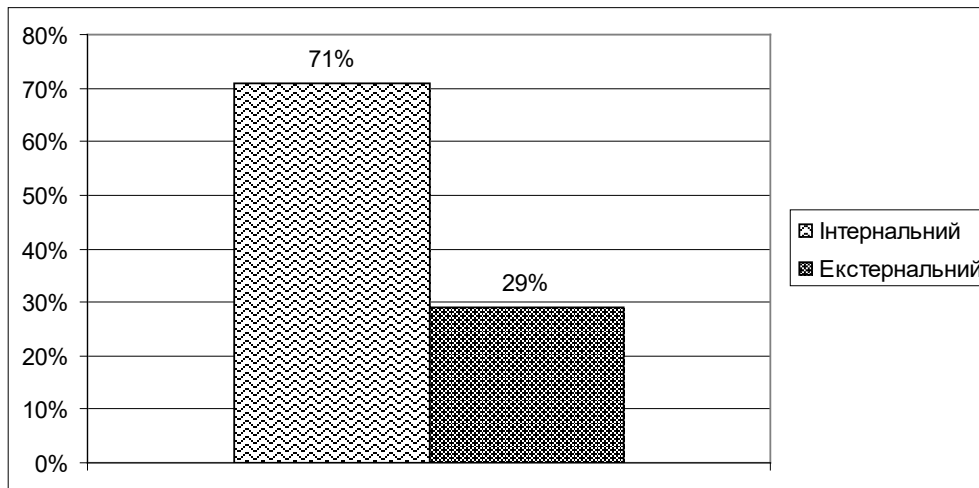

Рис. 2. Розподіл локусу контролю в групі підлітків

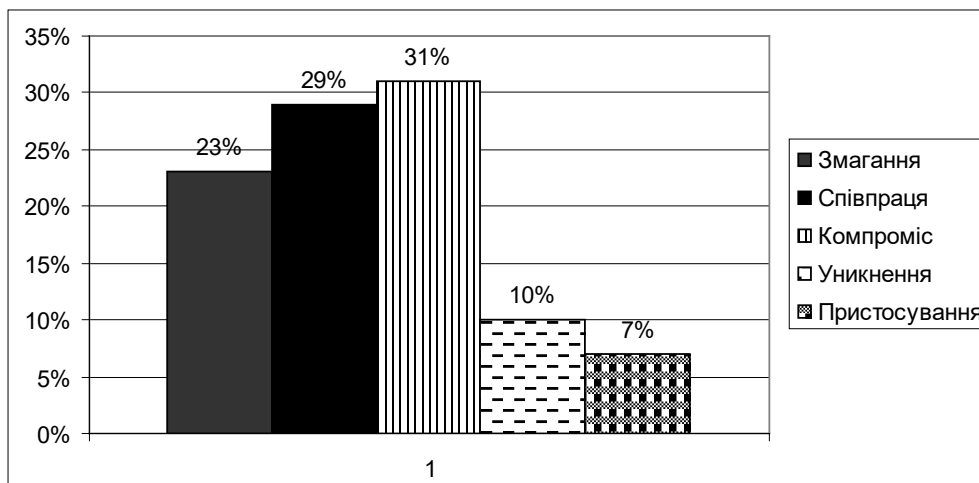

Рис. 3. Схильність до типової поведінки у конфлікті

Таблиця 2

Розподіл копінг-стратегій серед дітей

Вид	Продуктивні	Відносно продуктивні	Непродуктивні
Когнітивні	14%	75%	11%
Емоційні	67%	14%	19%
Поведінкові	15%	76%	9%

агресивність та ворожість потребують обов'язкової корекційної роботи на зниження цих показників із метою попередження розвитку булінг-поведінки.

Кожна людина в силу своїх індивідуально-психологічних особливостей сприймає і діє в конфліктній ситуації по-різному. Важливим є вивчення стилю поведінки в конфліктних ситуаціях для кращої можливості знаходження виходу та припинення конфлікту. Дослідження типів поведінки у конфлікті дало змогу визначити домінуючий тип дій серед досліджуваних (рис. 3).

Більшість учасників дослідження схильні до компромісної поведінки у конфлікті (31%), 29% досліджуваних вміють іти на співпрацю і вирішувати конфлікти конструктивним шляхом. Мають місце і не зовсім конструктивні типи поведінки у ситуаціях конфлікту – це уникнення (10%), коли

людина не прагне вирішити конфлікт, а просто уникає його, та пристосування (7%), що також не є конструктивним шляхом вирішення конфліктів, бо під час пристосування людина може через шкоду для себе з чимось погоджуватися.

Здатність долати труднощі в житті, переборювати негаразди, вміти контролювати вплив стресового чиннику залежить від її копінг-стратегії. Існує три види копінг-стратегій: когнітивні копінг-стратегії, емоційні копінг-стратегії та поведінкові копінг-стратегії. В свою чергу вони поділяються на продуктивні копінг-стратегії, відносно продуктивні та непродуктивні стратегії. Детальні результати дослідження представлено в таблиці 2.

Отже, серед когнітивних копінг-стратегій продуктивні займають 14% (14 осіб). Це ті стратегії, які допомагають найкраще впоратися зі стресом.

Відносно продуктивні 75% (75 осіб) – це ті стратегії, які допомагають лише у деяких не дуже суттєвих ситуаціях, 11% (11 осіб) склали непродуктивні копінг-стратегії, які взагалі не допомагають позбутися стресу, а навпаки сприяють його посиленню. Щодо емоційних копінг-стратегій, то серед них найбільший відсоток мають продуктивні стратегії – 67% (67 осіб). Це свідчить про те, що в емоційному плані досліджувані не впадають у розпач, а вміють регулювати свій емоційний стан. Серед поведінкових 76% займають відносно продуктивні стратегії.

Таким чином, у більшості досліджуваних переважають відносно продуктивні копінг-стратегії. Це може свідчити про те, що загалом діти здатні переборювати негаразди у своєму житті, вміти справлятися з дією на них стресогенного фактору, але все залежить від сили впливу та різних особистісних ресурсів особистості.

Висновки. Булінг – одна з основних проблем сьогодення – вона несе загрозу фізичному, психічному здоров'ю дитини, залишає відбиток у пам'яті, назавжди деформує особистість. Це стосується не тільки «жертв» булінгу, а й «агресорів» також. Вивчення проблеми булінгу дозволить краще розуміти сутність цього феномену, надасть можливість створювати умови, за яких вдавалося б уникати ситуацій насилля серед дітей.

Отримані результати діагностики дітей підліткового віку дають змогу кращого вивчення психологічного клімату дитячих колективів. Дані діагностичної роботи виявили, що 46% досліджуваних мають високі показники схильності до агресії, 36% – до ворожості. Такі риси цілком можуть стати джерелом виникнення булінг-поведінки в особі агресора.

Стосовно копінг-стратегій, то тут виявлений високий показник відносно продуктивних стра-

тегій – 75%. Відносно продуктивні копінг-стратегії дозволяють людині впоратися зі стресом, але постає питання, наскільки сильним буде вплив стресу на особистість, а тому потрібно розвивати стресостійкість і життєздатність у дітей.

Результати дослідження підкреслюють важливість організації діагностичної роботи з підлітками саме задля вчасного виявлення схильності до деструктивних форм поведінки, таких як булінг, адже часом ми багато не помічаємо навкруги і доводиться працювати вже над проблемою, а не над її попередженням.

Перспективу подальшої роботи автори вбачають у проведенні корекційно-розвиткової роботи, яка буде спрямована на зменшення проявів агресивної поведінки, а також формування асертивної поведінки серед учнів.

Література:

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Словарь конфликтолога. Москва : Эксмо, 2010. 990 с.
2. Волкова Е.Н., Волкова И.В., Скитневская Л.В. Культурно-историческая теория Л.С. Виготского как методологическое основание для исследования подросткового буллинга. *Теоретическая и экспериментальная психология*. 2017. Т. 10, № 2. С. 6–18.
3. Закон України «Про освіту». Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Ермолова Т.В., Савицкая Н.В. Буллинг как групповой феномен: исследование буллинга в Финляндии и скандинавских странах за последние 20 лет (1994–2014). *Современная зарубежная психология*. 2015. Т. 4, № 1. С. 65–90.

Kabantseva A. V., Melnykova A. V. Individual-psychological features of adolescent children tender in bullying participation

In today's living conditions in school adolescent environment, various forms of conflict and manifestations of aggression are becoming more widespread, and the problem of violence, in particular, bullying, is becoming more and more urgent. The vulnerability of the period is that adolescence is very sensitive for children, it is a period of change at the physical, mental, personal levels, and because of this, various factors can leave a deep mark in the child's psychics. The important question is the study of the individual and psychological characteristics of the individual, which can cause a situation of bullying.

The article provides a psychodiagnostical tool that provides an opportunity to study some of the psychological characteristics that may be inherent in children with a predilection for bullying behavior. The study found that 46% of children had a high level of aggression and 36% had a high level of hostility. Among the indicators of coping with stress, 75% of children report relatively productive coping strategies, indicating that children are generally able to cope with stress, but in some situations, there is a force and influence of a stressful factor. It should be noted that children are not always able to choose a constructive type of behavior in conflict.

This is evidenced by the results on the types of behavior in conflict, 10% of the respondents received the result with a measure of avoidance, 7% – the adjustment. These forms are not constructive types of conflict resolution. Identified personality traits of adolescents can be an impetus to the emergence of bullying behavior. Therefore, the prospect of further work is seen in carrying out the correctional and development work in the form of training with the elements of training, aimed at reducing the manifestations of aggressive behavior, developing the skills of constructive way out of conflict situations, as well as adjusting the settings for conflict resolution or overcoming stress.

Developmental work is determined in conducting classes for the formation of assertive behavior, improving self-esteem, the level of communication skills, in order to prevent the occurrence of bullying in the child's environment.

Key words: *bullying, violence, child environment, aggression, present-day problem, victim, abuser.*